

РОЗДІЛ 3. ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ТА ІДЕОЛОГІЯ

Ботіка Тетяна Степанівна
Соловей Анатолій Олександрович

Національні особливості політичної культури в Україні як основа збереження історичної пам'яті

УДК 94:323.1(477)
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2025-1.18>

Ботіка Тетяна Степанівна
кандидат історичних наук,
доцент кафедри філософії і права
Одеського національного
технологічного університету
вул. Канатна, 112, Одеса, Україна
ORCID: 0000-0003-1861-453X

Соловей Анатолій Олександрович
кандидат історичних наук,
доцент кафедри філософії і права
Одеського національного
технологічного університету
вул. Канатна, 112, Одеса, Україна
ORCID: 0000-0003-0047-0179

У запропонованій статті досліджуються питання, які простежують еволюцію поняття «політичної культури» в умовах збереження історичної пам'яті. Доведено, що уявлення про минуле власного народу, а також вивчення його національних особливостей є важливою основою для згуртування народу на шляху вирішення консолідуючих проблем, які постають перед державою у певний період її розвитку. Визначено, що політична культура є досить впливовим інструментом політичного життя будь-якого суспільства. Зокрема, виявлені основні передумови та етапи її становлення. Зазначається, що політична культура – це вагомий історичний чинник політичного, соціального, економічного та культурного розвитку країни. Доведено, що політична культура складає важливий компонент парламентаризму та відображає специфічну взаємодію низки системоутворюючих чинників і загальних закономірностей. Політична культура являє собою сукупність історично зумовлених відносно стійких переконань, уявлень, ціннісних орієнтацій, моделей поведінки в діяльності суб'єктів політичного процесу. Описується явище політичної культури, визначається її стан, роль та подальші перспективи у державотворчих процесах українського суспільства. Крім того, доведено, що від історичної пам'яті залежить не тільки подолання внутрішньополітичних стереотипів, але й формування цілісного репрезентативного образу країни на її зовнішньополітичному рівні. Саме тому політична культура виступає певним феноменом, що допомагає виявити не тільки політичні процеси, але й формувати конструктивні відносини, як в межах держави, так і на міжнародному рівні. Враховуючи складність, неоднозначність та поширення впливу процесів глобалізації в сучасній Європі, у дослідженні розглянуто взаємозв'язок національних особливостей та загальних закономірностей політичної культури та історичної пам'яті.

Ключові слова: Україна, політична культура, історична пам'ять, національна ідентичність, державотворення, історія.

Вступ. Важливою складовою державотворчих процесів сучасного розвитку будь-якого суспільства є політична культура. В умовах сьогодення у світі спостерігається тенденція щодо підвищення інтересу науковців, а також широких кіл громадськості до питань політичної культури, які разом з викликами історичної пам'яті постають джерелом аргументації численних ідеологічних дискусій. Нині простежуються деякі маркери, що характеризують інтеграційний розвиток національних держав у XXI ст. Насамперед, це зростання інтересу до минулого свого народу, його переосмислення в контексті викликів теперішнього та гостре затребування нових політичних, соціально-економічних і культурних стереотипів.

Можна з упевненістю стверджувати, що сучасність характеризується значною трансформаційністю. Практично всі країни відчувають серйозні зміни, адаптуються до нових умов світової динаміки, що, в свою чергу, впливає як на характер взаємозв'язків з іншими державами, так і на відносини між суб'єктами політичної взаємодії в середині країни на рівні політичних інститутів, соціально-політичних спільнот, окремих особистостей. Така поведінка обумовлює нові правила гри для

всіх учасників світового співіснування без винятку. Зазначені реалії потребують нових підходів, знань та навичок політичної культури [7, с. 3–4], яка не тільки віддзеркалює наявні суспільні труднощі та суперечності, але й суттєво впливає на перебіг соціально-економічних і політичних подій. Будь-яка соціокультурна трансформація (а саме таку ми переживаємо наразі) пов'язана із усвідомленням себе в різнобарвному світі.

Мета та завдання. Метою статті є аналіз ключових аспектів політичної культури в Україні в умовах збереження історичної пам'яті.

Методи дослідження. Дослідження здійснюється із застосуванням загальнонаукових методів, зокрема таких, як: аналіз і синтез, порівняння та узагальнення. У статті також використано метод історичного аналізу, за допомогою якого розкриваються національні особливості та загальні закономірності політичної культури як засобу впливу на основні засади формування історичної пам'яті.

Вивченням питань політичної культури та історичної пам'яті займаються сучасні українські дослідники: Т. Бевз, В. Бурдяк, І. Вільченко, М. Головатий, Ж. Деркач, І. Жадан, Т. Зубро, А. Іванченко, Ю. Кравченко, О. Кисельова, С. Кисельов, А. Коло-

дій, С. Мігаликова, Л. Нагорна, М. Остапенко, С. Пархоменко, Л. Півнева, Т. Пояркова, О. Проскуріна, С. Рябов, М. Хилько та ін. [2, с. 134]. Проаналізувавши роботи науковців, знаходимо широкий простір для подальших розробок. Але попри наявність значної кількості досліджень, зазначений аспект не має однозначного трактування. Розгляду проблеми політичної культури з точки зору основ збереження історичної пам'яті суспільства та її ролі в сучасних процесах, в літературі майже не приділяється достатньої уваги. Наприклад, у своїх роботах автори звертаються до вже запропонованих класифікацій щодо трактування поняття «політичної культури». Крім того, всі розглядають її з позицій існуючої політичної системи та суспільних взаємовідносин. А це неможливе без певної перспективи бачення, без оцінки історії.

Результати. Незважаючи на те, що вказана проблематика чимдалі більше стає предметом детальних досліджень, яке обумовлено вже зазначеною її безперечною значущістю, і досі залишаються поширеними спрощені та навіть перекручені визначення цього питання. І якщо власне поняття «історична пам'ять» отримало змістовне наповнення, то зміст поняття «політична культура» все ще викликає наукові суперечки та складнощі. Найчастіше останнє тлумачать у термінах підтримки народом правлячого режиму, прихильності громадян до певної ідеології або політичної сили. Нерідко можна бачити, як спроби оцінити стан політичної культури суспільства обмежуються побудовою конкретних рейтингів довіри населення до органів влади або окремих політичних діячів. При цьому усталилося констатувати низький рівень політичної культури в Україні [3, с. 5]. Виправдань для цього можна знайти чимало: і структурна неоднорідність соціуму, і неспівпадіння групових інтересів еліт, і недосформованість національної та громадянської ідентичності, які стоять на заваді виро-бленню загальноприйнятних запитів до минулого.

Політична культура як соціальне явище виникла раніше, ніж оформилось саме поняття, зокрема з формуванням перших у світі державних утворень IV–III ст. до н.е. Свої витоки проблема бере в працях стародавніх мислителів, які неодноразово зверталися до питань традицій, моралі, етики, принципів ідеального правління. Перші згадки про політику зустрічаємо ще в античній Греції. Трактування поняття «політика» знаходимо у Платона та Аристотеля. Так, Платон розглядав особливості політичної поведінки окремих особистостей у демократичному суспільстві, що на той час вважалося цілком інноваційною точкою зору. Аристотель, своєю чергою, вказав на те, що людина за своєю природою є істотою політичною. Цим філософ практично заклав соціальне та культурне підґрунтя політичної науки. З точки зору Аристотеля, вказані обставини перетворили полі-

тику в «царську науку» – науку, за допомогою якої можна поліпшити життя та створити гідне суспільство. Цікавими вважаємо думки французького мислителя Ж.-Ж. Руссо, який доводив, що політична свобода можлива лише в тій державі, де законодавцем є народ. За визначенням Ж.-Ж. Руссо, свобода полягає в тому, щоб громадяни знаходилися під захистом законів і самі їх обирали. Виходячи з цього, він сформулював і визначення закону, як результат політичної категорії, відповідно до якої будь-який закон, якщо народ не затвердив його безпосередньо сам, є недійсним.

Термін «політична культура» вперше був запропонований у XVIII ст. німецьким просвітником І. Гердером. Показово, що він не вкладав нинішнього змісту в це поняття і навіть не припускав, що концепція політичної культури може так суттєво впливати на політичну науку та практику.

Багато науковців попередником терміну «політична культура» вважали поняття «національний характер» і певний час у науці, особливо в XIX ст., елементи політичної культури досліджувалися в контексті аналізу національного характеру. Згодом, особливо в кінці XIX – на початку XX ст., це поняття почало використовуватися багатьма політичними школами різних напрямів. Причиною активізації уваги до питань політичної культури стало проникнення в науку після Другої світової війни різних концепцій культури, збільшення кількості спроб розглядати політичні вектори в культурних, соціокультурних і соціально-психологічних аспектах.

Однією з причин посиленого інтересу до політичної культури крізь призму історичної пам'яті стали власне безпрецедентні політичні проблеми, що виникали протягом усього XX ст. Можна виділити три періоди найбільшого інтересу до цього явища: по-перше, 20–30-ті рр., коли провідною стала тема досягнення соціальної стабільності; по-друге, це 60-ті рр., що поставили на порядок денний реформу політичної системи відповідно до соціальної перебудови; по-третє, кінець 80 – початок 90-х рр., який характеризується розпадом СРСР та процесами в Східній і Центральній Європі.

Історична пам'ять є результатом культурного, соціального, політичного конструювання, але також своєю чергою сама постає засобом конструювання культурної, соціальної, політичної, релігійної ідентичностей, котрі в епоху націоналізму синтезуються в ідентичність національну [4, с. 135].

Дослідники виділяють дві ключові концепції політичної культури. Перша була розроблена американським політологом Г. Алмондом у 1956 р., надрукована у статті «Порівняльні політичні дослідження», де політична культура розглянута як відповідний зразок орієнтирів на політичні дії, що відбиває особливості кожної політичної системи. Подальше розуміння розвинуто у праці Г. Алмонда

і С. Верби «Громадянська культура» (1963 р.) [8]. У ній показано, як національна політична культура може розвиватися у напрямі громадянської, тим самим створюючи міцний фундамент стабільності державотворення. Даний підхід тяжіє до отождення політичної культури й політичної свідомості. Прибічники так званої всеосяжної інтерпретації включають в політичну культуру поряд з психологічними настановами і відповідні їм форми поведінки суб'єктів. Цю концепцію пізніше підтримали у своїх роботах А. Браун, Д. Елазар, Л. Пай, С. Хантінгтон та ін.

У постмодерну епоху політична культура набуває дещо іншого значення: «завданням політики пам'яті є інтеграція української історії у світову та європейську, а також сприяння позитивного іміджу України як європейської держави, що має давню історію та культуру» [6, с. 82–84]. Тобто і політична культура, і історична пам'ять в глобалізованому світі мають відігравати ще й важливі репрезентативні функції, від яких врешті-решт залежить успішність країни як на зовнішньому, так і на внутрішньому рівні.

Проте, можна поглянути на питання, як на більш загальне явище, що включає наступні складові: знання про політику, знайомство з історичними фактами, інтерес до них, оцінку політичних явищ, думки про те, як повинна здійснюватися влада, емоційну сторону політичних позицій, наприклад, любов до Батьківщини, ставлення до проявів будь-яких негативних настроїв, визнані у суспільстві зразки політичної поведінки, фінансові зв'язки та ін. Привертає увагу позиція філософа та історика ХХ ст. М. Фуко, який припускав, що політична культура присутня в будь-якому концепті нашого життя, впливаючи (безпосередньо або опосередковано) на певні дії чи думки.

На наш погляд, при вивченні політичної культури варто говорити про досвід різних дослідницьких традицій. Зокрема, не слід зводити політичну культуру лише до індивідуальних позицій. Необхідно враховувати суб'єктність політичної культури. У той же час її детермінація сталими економічними відносинами не дає змоги бачити політичні культури різних країн як особливі й унікальні. Також не слід розглядати політичну культуру суто в оцінному ключі, оскільки це призводить до розуміння вищості одних культур над іншими [1, с. 113–114].

В. Лісовий [5, с. 117], кажучи про політичну культуру, зводить її до наступних критеріїв: а) політична свідомість – уявлення, погляди, ідеї про суспільство та державу; б) політична поведінка – поведінка, пов'язана з використанням влади або з намаганням вплинути на державу; в) політичні інститути – а саме їх вплив на попередні два елементи (наприклад, законодавство сильно коригує і свідомість, і поведінку).

З часу здобуття незалежності та зміни політичного режиму в Україні відбувається переосмислення й переоцінка як громадянами, так і суспільством ключових для політичної культури понять: держава, свобода, особистість, право, патріотизм тощо. Показовим є те, що розвиток політичної освіти в Україні нероздільно пов'язаний з процесами розбудови національної державності та її інститутів, змін ціннісної системи українського суспільства у процесі пострадянських трансформацій, вибору оптимальної моделі суспільної організації та геополітичного вектору розвитку. Прикладами втіленням даної ідеї є розвиток Київської Русі, сейми Польсько-Литовської держави, козацькі ради часів Гетьманщини. Окремо підкреслимо значення Української Центральної Ради (УЦР) – своєрідного національного протопарламенту, який пройшов еволюційний шлях від громадсько-політичного об'єднання до представницького органу українського народу. Її поява та діяльність стали великим кроком консолідації українського народу на шляху до державної незалежності у ХХ ст. Багатоаспектність цих процесів зумовила поєднання у сучасній політичній освіті нашої держави різних складових – як успадкованих від часів минулого, так і тих, що виникли в різні періоди незалежності України, як на власне українському ґрунті, так і з використанням зарубіжного досвіду. Однією із суттєвих особливостей процесу демократизації в Україні є наявність різних політичних поглядів, плюралізм ідеологій і концепцій. Однак, попри відносну розвинутість окремо взятих складових, ми поки що не можемо говорити про наявність в Україні цілісної системи політичної культури. Відродження історичної пам'яті має на меті не лише поглиблення власного самоусвідомлення, але й консолідації українського суспільства з метою вирішення гострих соціально-економічних та соціокультурних проблем.

Разом з тим досвід України кінця ХХ – початку ХХІ ст., усвідомлення власної гідності й сили громадянського суспільства суттєво позначилися на структурі суспільних цінностей, сприяють прагненню до свободи, посилюють відчуття патріотизму й потребу власної участі в процесах державотворення. Проте, українські реалії державотворення в силу умов, що диктує глобалізований світ, створюють ситуацію, коли культурні зміни відстають від вимог часу і здебільшого хронологічно не збігаються зі змінами у затребуваних механізмах функціонування політичної системи.

Відтак, для України особливо актуальним є завдання створити цілісну систему політичної освіти, розраховану на всі категорії громадян, яка ґрунтувалася б на концептуальних засадах, що відповідають завданням створення української політичної нації, громадянського суспільства і правової демократичної держави. На шляху подаль-

шого розвитку України першочергового значення набуває формування демократичної політичної свідомості, отримання досвіду та навичок активної політичної поведінки, подолання існуючої фрагментарності історичної пам'яті та становлення на цій платформі грамотної громадянської політичної культури.

Висновки. Таким чином, політична культура є складним, динамічним концептом, який формується під впливом історичних, економічних, суспільно владних, духовних, культурних чинників. Політична культура – це частина загальнонаціональної культури, яка представляє собою систему багатьох соціально значущих орієнтирів, що характеризують синтез політичного світосприйняття, політичної дії та впливу на посідання стратегічної позиції політичною системою країни та її культурою у світовому співтоваристві. Політична культура, особливо якщо розглядати її в контексті збереження історичної пам'яті, є багаторівневим і нечітко відокремлюваним предметом дослідження. Виходячи з вищевикладеного, потрібно відмітити, що об'єднати українське суспільство в єдину націю можна лише тоді, якщо буде реалізована споконвічна мрія, – існування єдиної Соборної України.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Григорчук Т., Зубко О. Соціально-філософський феномен політичної культури. *Молодий вчений*. 2017. № 11. С. 113–118.
2. Дмитренко М. Особливості сучасної української політичної культури: проблема визначення. *Політичний менеджмент*. 2005. № 5. С. 134–138.
3. Жадан І., Кісельов С., Кісельова О., Рябов С. Політична культура та проблеми громадянської освіти в Україні. Аналітичний звіт. Київ, 2004. 80 с.
4. Касьянов Г. Історична пам'ять та історична політика: до питання про термінологію й генеалогію понять. *Український історичний журнал*. 2016. № 2. С. 118–137.
5. Лісовий В. Культура – ідеологія – політика. Київ, 1997. 352 с.
6. Мусієнко І. Політика пам'яті та проблеми європейського сприйняття України. Культурні трансформації в синхронії та діахронії: теорія і практика: тези доповідей міжнародної наукової конференції, 24–27 вересня Київ, 2012. С. 82–84.
7. Остапенко М. Політична культура суспільства. Київ, 2008. 96 с.
8. Соловей А., Ботіка Т., Мамроцька О. Історико-філософські засади політичної культури в Україні як основа державотворення та соціальна відповідальність. *Гілея: науковий вісник*. 2021. Вип. 165. С. 73–76.

REFERENCES:

1. Hryhorchuk T., Zubko O. (2017) Sotsialno-filosofskiy fenomen politychnoi kultury [Socio-philosophical phenomenon of political culture]. *Molodyi vchenyi*, no. 11. Pp. 113–118.
2. Dmytrenko M. (2005) Osoblyvosti suchasnoi ukrainskoi politychnoi kultury: problema vyznachennia [Peculiarities of modern Ukrainian political culture: the problem of definition]. *Politychnyi menedzhment*, no 5. Pp. 134–138.
3. Zhadan I., Kiselov S., Kiselova O., Riabov S. (2004) Politychna kultura ta problemy hromadianskoi osvity v Ukrainy. Analitychnyi zvit [Political culture and problems of civic education in Ukraine. Analytical report]. Kyiv. 80 p. (in Ukrainian).
4. Kasianov H. (2016) Istorychna pamiat ta istorychna polityka: do pytannia pro terminolohiiu y henealohiiu poniat [Historical memory and historical politics: to the question of terminology and genealogy of concepts]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, no 2. Pp. 118–137.
5. Lisovyi V. (1997) Kultura – ideolohiia – polityka [Culture – ideology – politics]. Kyiv. 352 p. (in Ukrainian).
6. Musiienko I. (2012) Polityka pamiatu ta problemy yevropeiskoho spryiniattia krainy [Politics of memory and problems of European perception of Ukraine]. *Kulturni transformatsii v synkhronii ta diakhronii: teoriia i praktyka: tezi dopovidey mizhnarodnoi naukovoї konferentsii (Kyiv, September 24–27, 2012)*. Kyiv. Pp. 82–84.
7. Ostapenko M. (2008) Politychna kultura suspilstva [Political culture of society]. Kyiv. 96 p. (in Ukrainian).
8. Solovei A., Botika T., Mamrotska O. (2021) Istoryko-filosofski zasady politychnoi kultury v Ukraini yak osnova derzhavotvorennia ta sotsialna vidpovidalnist [The historical and philosophical bases of the political culture in Ukraine as the foundation of the state formation and social responsibility]. *Hileia: naukovyi visnyk*, no 165. Pp. 73–76.

National features of political culture in Ukraine as the basis for preserving of historical memory

Botika Tetiana Stepanivna

Candidate of Historical Sciences,
Associate Professor at the Department
of Philosophy and Law
Odesa National University of Technology
Kanatna str., 112, Odesa, Ukraine
ORCID: 0000-0003-1861-453X

Solovey Anatoliy Oleksandrovych

Candidate of Historical Sciences,
Associate Professor at the Department
of Philosophy and Law
Odesa National University of Technology
Kanatna str., 112, Odesa, Ukraine
ORCID: 0000-0003-0047-0179

The questions which observe the evolution of the concept «political culture» in the conditions of preserving historical memory are investigated in the proposed article. It is proved that the understanding of the past of your own nation and the study of its national characteristics is an important basis for uniting of the people on the way of solving consolidating problems which appear before the state in the certain period of its development. It is determined that the political culture is a very important instrument in the political life of any society. Particularly, the main preconditions and the stages of its formation are depicted. It is shown, that the political culture is the important historical component of the political, social, economic and cultural development of the country. It is proved, that the political culture is an important component of parliamentarism and reflects the specific interaction of a number of system-forming factors and general patterns. Political culture is a complex of historically determined relatively stable beliefs, ideas, valuable orientations and behavioral models in the activities of subjects of the political process. It is described the phenomenon of political culture, its state, role and further prospects in the state-building processes of Ukrainian society are determined. Besides that, it is proved that from the historical memory depends not only the overcoming of internal political stereotypes but forming of a whole representative image of the country on its foreign policy level. That's why political culture is a certain phenomenon that helps to identify not only political processes but also to form constructive relations both inside the state and on the international level. Considering the complexity, contradiction and procession of influence of the globalization processes in modern Europe the relationship of the national peculiarities and general patterns of the political culture and historical memory are examined in the investigation.

Key words: Ukraine, political culture, historical memory, national identity, state-building, history.